

Llys a Llan

*Colofn sy'n cerwyo ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James



Iolo Morganwg a Cherdd yr Eos ar Lan Elái

Cymeriad cymhleth oedd Iolo Morganwg, a dweud y lleiaf! Fel yr awgrymais yn y golofn hon yn rhifyn 449 (Gorffennaf 2020), er bod hedyn o wir yn achos llawer o'r pethau yr honnai amdano ef ei hun ac am hanes a diwylliant Cymru, rhaid cymryd popeth a ddywed Iolo â phinsied go fawr o halen, os nad oes tystiolaeth ar gael yn annibynnol ar eiriau Iolo ei hun ynghylch ei honiadau. Fel y dywedodd ei wraig, druan, 'codi cestyll yn yr awyr' a wnaï Iolo byth a hefyd.

Un o'r pethau trawiadol am y diddordeb brwd yn Iolo Morganwg a welwyd yn ein dyddiau ni yw'r sylw mawr iddo, a'r dyrchafu mawr arno, fel radical gwleidyddol a diwygiwr cymdeithasol. Mae hynny'n rhoi camargraff, braidd, oherwydd er pwysiced cyfraniad Iolo i'n 'dychymyg cenedlaethol' – yn enwedig trwy'r greadigaeth liwgar honno o'i eiddo, 'Gorsedd Beirdd Ynys Prydain' – digon tila fu ei ddylanwad ar dwf radicaliaeth yng Nghymru yn ystod ei oes ei hun, ac ar hyd y can mlynedd wedi ei farwolaeth yn 1826.

Yn fwy na hynny, fel y nodais yn fy ngholofn yn rhifyn Gorffennaf 2020, digon anwadad ydoedd Iolo o ran ei ddaliadau radicalaidd. Dyma, wedi'r cyfan, yr heddychwyr mawr a ganai glodydd y 'Glamorgan Volunteers'; y gwrthfrenhinwr pybyr a gyflwynodd ei gyfrol o farddoniaeth Saesneg i Dywysog Cymru; a'r un ffyrnig ei wrthwynebiad i gaethwasiaeth a ddywedai'n bendant na dderbyniai'r un geiniog gan ei frodyr a gadwai gaethweision yn Jamaica, am mai 'gwerth gwaed' ydoedd, ond a aeth i'r gyfraith er mwyn sicrhau ei fod yn derbyn arian o ewyllys un o'r brodyr hynny.

Onid peth arall sy'n drawiadol am y diddordeb yn Iolo yn ein dyddiau ni yw cyn lleied, yn gymharol, o sylw sydd wedi ei roi i'w farddoniaeth, ac i'w farddoniaeth Gymraeg yn arbennig, oherwydd yn fy marn i, dyna o bosibl ei gyfraniad mwyaf arhosol. Mae'n wir fod y cyfraniad hwnnw wedi ei gymylu gan y ffaith fod llawer o'r darnau barddoniaeth a luniodd yn ffugio bod yn waith rhywrai eraill, ond o dan y ffugenwau hynny fe orwedd corff gwych o farddoniaeth gaeth a rhydd sy'n gosod Iolo yn uchel yn ffurfafen barddoniaeth Gymraeg y canrifoedd.

Campwaith mwyaf dychymyg Iolo oedd nid y cerddi 'ffug' unigol hyn yn gymaint â'r cyfanfyd yr oeddynt yn rhan ohono, sef (yng ngeiriau'r Athro Bobi Jones yn *Llais Llyfrau*, Gwanwyn 1980), y 'greadigaeth ryfeddol honno o Forgannwg ramantus a gorlawn, y dangosodd G. J. Williams iddo'i lledrithio'. Ac fel y dywed Bobi Jones, pe bai'r Forgannwg hudol ac ysblennydd honno yn wir yn hytrach nag yn greadigaeth ei dychymyg disglair o wyrgam, 'fe grebachai'n syniad ni am fawredd Iolo fel ffigur llenyddol gryn dipyn: fe gollai'i le fel bardd

seciwlar mwyaf y ddeunawfed ganrif, a gorfod ildio llawer o'i ganu caeth gloyw a'i ganu rhydd cyfareddol i feirdd eraill.'

Ategir barn Bobi Jones gan Patrick J. Donovan, yr ysgolhaig o Bort Talbot a fu am flynyddoedd yn un o Olygyddion *Geiriadur Prifysgol Cymru*, oherwydd dywed ef yn ei ragymadrodd i'w olygiad o gerddi rhydd Iolo: 'Pe bai'r cerddi hyfryd hyn yn perthyn i feirdd Morgannwg, byddai traddodiad o ganu rhydd godidog iawn yn perthyn i'r sir honno. Gwyddom nad felly y bu hi, ond o'r hyn lleiaf gallwn ni o Forgannwg ymffrostio yn y ffaith fod gennym, [...] yn Iolo Morganwg, un o feirdd meistrrolgar y canu rhydd.'

Byddai'n dda iawn gweld cyhoeddi casgliad cyflawn o gerddi Cymraeg Iolo – ac eithrio ei 3,000 o emynau undodaidd, sy'n ddigon di-fflach at ei gilydd. Barn W. Rhys Nicholas – awdur yr emyn mawr 'Tydi a wnaeth y wyrth, O! Grist, Fab Duw' ac un a fu'n byw am flynyddoedd ym Mro Morgannwg gan ddod yn awdurdod ar emynwyr y Fro – oedd bod emynau Iolo yn 'aml yn amddifad o wir eneniad a naws addoli' ac yn amddifad hefyd o'r dyfnder profiad a'r chwaeth artistig a'r angerdd a nodwedai emynau Thomas William, Bethesda'r Fro, a John Williams, Sain Tathan, cymdogion Methodistaidd Iolo yn y Fro – a gwir a ddywedodd!

Onid bid a fo am hynny, rydym yn fawr ein dyled i Patrick Donovan am ei waith yn nithio'r gwir oddi wrth y gau yn y gyfrol *Cerddi Rhydd Iolo Morganwg* (1980), er mwyn inni allu mwynhau'r corff hynod o ganu rhydd Cymraeg o waith Iolo yr oedd Iolo ei hun wedi ceisio ei dadogi ar feirdd eraill – o'r 95 cerdd yn y gyfrol honno, priodolir 61 ohonynt gan Iolo i feirdd eraill, ac mae 18 arall yn ddiennw ganddo!

Gellir ychwanegu hefyd ein bod yn fawr ein dyled i Tegwyn Jones am olygu cyfrol a ymddangosodd yn yr un flwyddyn â *Cerddi Rhydd Iolo Morganwg*, sef *Y Gwir Degwch*, yr argraffwyd 250 o gopïau ohoni gan wasg gain Huw Ceiriog, Gwasg y Wern. Detholiad o 15 o gywyddau serch Iolo sydd yn y gyfrol honno, ond mae'n hen bryd cael casgliad helaethach o lawer o waith un a oedd yn gymaint feistr ar y canu cynganeddol nes llwyddo i dwyllo llawer un fod rhai o'i gerddi yn gywyddau coll o waith y meistr mawr ei hun, Dafydd ap Gwilym.

Fel y dywed Tegwyn Jones yn ei ragymadrodd i *Y Gwir Degwch*: 'Trwythodd [Iolo ei hun yng ngwaith Dafydd ap Gwilym] ac yng ngwaith y cywyddwyr mawr eraill, yn enwedig Dafydd ab Edmwnd [...]. Canodd ar destunau tebyg i'w heiddo hwythau, a'r un yw'r ieithwedd a'r arddull a'r hoywder wrth drin y cywydd, ond y mae yma hefyd wreiddioldeb bardd rhamantaidd o fri a garai natur mor angerddol â Dafydd ap Gwilym ei

hun, ac a oedd mor synhwyrus ei ymateb iddi yn aml iawn.'

Fe welwn yr un feistrolaeth ar grefft a'r un ymateb synhwyrus, rhamantaidd yng ngherddi rhydd lolo hwythau, nid lleiaf yn un o'r hyfrytaf ohonynt i gyd, un a gynhwyswyd gan Thomas Parry yn yr *Oxford Book of Welsh Verse* (1962). Cerdd ydyw yr honnodd lolo iddi gael ei chanu yn 1660 gan Ddafydd Gibwn o Sain

Ffagan. Ynddi, mae'r bardd – sef lolo ei hun! – yn gofyn i eos fynd yn negesydd serch at ferch yn Nhyllgoed. 'Bardd rhamant, a'i galon yn dawnsio i fiwsig y geiriau, a ganodd y gerdd hon,' meddai G. J. Williams; ac yn sicr mae'n gerdd werth oedi yn ei chwmni.

(*I'w barhau*)
